

THOMAS BRANTE

KAUSAL REALISM OCH SOCIOLOGI

Svensk sociologi har i år haft 50 år att etablera sig som vetenskaplig disciplin. Föreställningarna om hur detta bör gå till har växlat. Vid vissa perioder och institutioner har tonvikten legat på strikta mätmetoder, vid andra att sociologin först och främst skall vara ett samhällskritiskt ämne, vid åter andra att sociologin är en *Geisteswissenschaft* vars primära syfte är kulturanalys. Sammanfattningar av den svenska sociologins historia presenteras i tidigare kapitel. Syftet med föreliggande kapitel är att med utgångspunkt i den svenska och internationella sociologins historia och nuvarande förhållandevis fragmenterade tillstånd föreslå några framtida riktlinjer, alltså att skissera några tankar om sociologin inför nästa århundrade.

Inför en sådan uppgift har jag några övertygelser. Den första är att sociologins akilleshäl är den svaga teoriutvecklingen, och att följaktligen ämnet i första hand måste förstärkas vad gäller sociologisk teori (och inte teori lånad från andra ämnen). Sociologin måste i betydligt större utsträckning sträva efter att bli en förklarande vetenskap, vilket innebär att fördjupa den teoretiska kunskapen. En andra övertygelse är att en mycket viktig förberedelse för att förbättra teoriutvecklingen är teoretiska bearbetningar av sociologins *objekt*. Med sociologins objekt avser jag själva definitionen av den verklighet sociologisk teori skall förklara, vilket inte är detsamma som den spontant observerade verkligheten utan specifika kunskapsobjekt, eller modeller.¹

¹ Verkligheten observeras som bekant inte direkt utan i medierad form, därför begreppet kunskapsobjekt, som också kallats transitivt objekt, problematik, med mera. Det enklaste begreppet är väl modell, även om detta kan ge felakti-

Redan dessa inledande rader behöver förklaras närmare, och jag skall återkomma med några argument och exemplifieringar. Eftersom ämnet är metateoretiskt, och metateorier bäst förklaras genom att kontrasteras med alternativa ståndpunkter, skall jag dock först ta ett steg tillbaka och inleda med några påpekanden om två av de förhärskande perspektiven inom modern sociologi, grovt sammanfattade som »positivism» och »ultrarelativism.» Därefter presenteras det alternativ jag själv förespråkar och kallar »kausal realism.» Slutligen diskuteras några av den kausala realismens konsekvenser för sociologin. Det bör framhållas att det nedanstående är en skiss; fördjupningar, detaljer och annat skulle kräva ett helt annat format. Jag försöker här att i enklaste form presentera en tankelinje och avstår från utvecklingar och förbehåll (för att parafrasera Nietzsche: här filosoferas med yxa, inte med pincett).

Sociologi och vetenskapsteori

En vetenskapsteori bildar överbyggnad till en specifik vetenskap, en teoretisk struktur utifrån vilken vetenskapen ifråga betraktas och förstås, och utifrån vilken kriterier på vetenskap formuleras. En teoretisk struktur är alltid både begränsande och möjliggörande. Den anger vad som är legitimt, vad som är vetenskapligt, vad som räknas som god respektive dålig forskning – kort sagt ställer den ett antal kriterier och regler för vetenskapen ifråga. En vetenskapsteori kan vidare fungera progressivt under en fas av vetenskapens utveckling för att övergå till att få ett stagnerande eller degenererande inflytande under en senare fas.²

---

ga associationer eftersom »modell» även används för tillfälligare konstruktioner av kombinationer av begreppsliga system. »Kunskapsobjekt» åsyftar den grundläggande och gemensamma föreställning om ämnesområde som en generation eller skola utgår ifrån i sin forskning.

² Vetenskapsteoretikern Imre Lakatos (1970) skilde mellan progressiva, stagnerande och degenerativa forskningsprogram. Progressiva programfaser utmärks av att teorin förutsäger fakta som senare bekräftas i empiriska undersökningar, stagnerande av att den förutsäggande förmågan minskar eller avstannar, och degenerativa av att teorin kommer efteråt, så att säga: programmets förklaringar blir av ad hoc-karaktär och handlar om att rädda teorin från falsifieringar.

Den logiska positivism eller empirism som formulerades av Wienkretsen under 1920-talet utgjorde en kraftig reaktion mot 1800-talets nyromantik och alltför vidlyftiga spekulationer och begreppsapparater, ofta Hegelinspirerade. Den betonade det säkra och empiriskt verifierbara som kontrast till metafysiken. I denna mening var positivismen progressiv; den begränsade den vetenskapliga diskursen samtidigt som den öppnade ett rigoröst möjlighetsfält genom betoningen på empirisk förankring. Under senare hälften av 1900-talet har positivismen inom samhällsvetenskapen kommit att stå för observerbarhet, kvantifiering och mätbarhet, ibland »för dess egen skull.» Att vara vetenskaplig har inneburit att försvära sig åt en viss metod där statistik och avancerad databehandling ofta antagit ett egenvärde. Detta har skett på bekostnad av vad jag menar vara det viktigaste vetenskapliga idealet för alla samhällsvetenskaper, d.v.s. förklaring. I stället för intellektuella ansträngningar att verkligen förklara samhällets dynamik har delar av den sociologiska forskningen styrts mot triviala och ointressanta uppgifter, behandlade med sofistikerad teknik. Paradoxalt nog har således den positivistiska ambitionen att vara vetenskaplig ibland givit upphov till motsatsen.

Den kritik av positivismen som på allvar inleddes under 1960-talet kan förklaras på många sätt, t.ex. teoretiskt, vetenskapshistoriskt eller samhällspolitiskt, men kritiken är också ett tecken på att positivismen inom många ämnen hade övergått från att vara en progressiv till en dogmatisk och hämmande metateori. De antipositivistiska reaktionerna syftade bland annat till att befria vetenskaperna från fixeringen vid föreställningen om en neutral och objektiv databas för att möjliggöra teorier som »producerade» nya typer

---

Lakatos distinktioner bygger och kan i viss mån tillämpas på naturvetenskaper som fysik och astronomi. För sociologins vidkommande bör distinktionen ges en annan innebörd. En vetenskapsteori fungerar progressivt när den befrämjar kausala förklaringar med hjälp av såväl teoretiska som empiriska argument, stagnerande eller degenerativt när detta icke är fallet, t.ex. när en ny teori inte ger upphov till serier av testbara kausala hypoteser utan endast rör sig i en cirkel, eller endast är en omformulering av tidigare perspektiv, vilket inte är ovanligt inom den moderna sociologin. Varför jag anser kausalbegreppet bör stå i centrum för distinktionen mellan progressivt och degenerativt framgår av texten nedan.

av observationer, såväl inom samhällsvetenskapen som inom kvantfysiken. Resultatet av Thomas Kuhns och i synnerhet Paul Feyerabendts kritik av positivismen och den kritiska rationalismen, som också den är empiristisk,³ omformades till en extremt relativistisk vetenskapsfilosofi som ibland tolkades som att allt är tillåtet, att det är möjligt att »låta hundra blommor blomma.» För sociologins del innebar relativismen under 70-talet att mängder av paradigmkandidater föreslogs, ofta grundade i till sociologin närstående ämnen som lingvistik, semiotik, psykoanalys, politik, litteratur.⁴

Trots att mycket har skett sedan 1970-talet lever dessa båda vetenskapsteoretiska traditioner – den positivistiska och vad vi kan sammanfatta som en uppsättning epistemologiska relativismer – kvar idag och bildar motpoler i de uppenbarligen eviga diskussionerna om sociologins väsen och syfte. Positivismen har utmynnat i vad Dag Österberg kallar »social statistik», som han menar bör skiljas från en sociologi med förklarande ambitioner, även institutionellt. Relativismen har utmynnat i postmodernism, poststrukturalism, social konstruktivism, diskursanalys. Gemensamt för de senare är förnekandet av kriterier på vetenskaplighet och ibland även av att vetenskapliga begreppssystem överhuvudtaget äger referens till en yttre verklighet. Vetenskapen förstås i dessa fall som en diskurs som innehåller begrepp vars objekt inte existerar, alternativt

³ Den kritiska rationalismen återfinnes som bekant i många tolkningar. Om Poppers teori tolkas som att teorier falsifieras av en neutral faktabas så är den klart empiricistisk. För en utveckling se Lakatos 1970.

⁴ En bestående strategi mot positivismens överdrivna anspråk till objektivitet var att hävda vetenskapernas, och i synnerhet samhällsvetenskapernas, grundläggande subjektivitet. Strategin bestod ofta i en återgång till och modernisering av nykantianismen, hermeneutiken och fenomenologin. Genom att dra en skarp och oöverstiglig gräns mellan natur och samhälle skulle samhällsvetenskaperna ges autonomi och möjlighet att utveckla sina egna metoder och uppgifter. Den sociala verkligheten förstås som djup och sammansatt men också som av subjektiv, tolkande och värderande art. »Kulturvetenskaperna» är ohjälpligt fångade i denna subjektivitet. Medan således den positivistiska teorin för sociologins del leder till ett mycket begränsat utrymme vad gäller metodval och teorikonstruktion, leder den subjektivistiska teorin till t.ex. den hermeneutiska cirkeln, ett ständigt tolkande av redan tolkade subjektiva meningar där samhällets väsen framstår som ett konglomerat av mentala föreställningar och innebörder, d.v.s. en idealistisk samhällsfilosofi.

konstrueras i själva den vetenskapliga processen; referensen är endast ytterligare en reifierande konstruktion.

Enligt min mening är såväl positivismen som ultrarelativismen numera hämmande för sociologins utveckling. Båda hämtar sin näring från vetenskaper och filosofier som ligger utanför den egentliga sociologin; å ena sidan från en föreställning om naturvetenskapen (som f.ö. är missvisande), å den andra från nykantiansk eller nietscheansk eller strukturalistisk filosofi. Det är dock hög tid att sociologin tar sig själv på allvar och utgår från sina egna kunskaper och behov. Sociologin har nått en mognad som gör att den kan stå på egna ben, som en autonom vetenskap. Dess innehåll kan utgöra basen för ämnesspecifik vetenskapsteoretisk reflexion för utvecklandet av kriterier som är åtminstone delvis immanenta och inte lånade utifrån. Vi behöver en metateori, eller en föreställning om sociologin som vetenskap, som å ena sidan inte hämmar forskningsprocessen och den sociologiska fantasin, men å den andra likafullt möjliggör en någorlunda gemensam ansträngning mot vissa allmänna mål, d.v.s. en teoretisk överbyggnad som underlättar kumulativ forskning. Överbyggnaden bör vara en teoretisk pluralism inom gränser som leder teorierna mot ungefär samma mål.

En möjlig sådan plattform är »kausalt realism.» (Beteckningen syftar till att skilja detta alternativ från andra teorier med etiketter som naiv realism, empirisk realism, nyrealism, kritisk realism, med mera. Även om klara influenser finns från i synnerhet den kritiska realismen så skiljer sig nedanstående alternativ från dessa.⁵) I det följande inleder jag med att ange den kausala realismens allmänna utgångspunkter och premisser. Därefter tar jag upp två av dess centrala begrepp, kausalitet och stratifiering. Slutligen skisserar jag vilka konsekvenser teorin har för hur man bör betrakta sociologin och vilka sociologiska forskningsområden som blir mest angelägna enligt denna metateori.

---

⁵ Det råder mycket stora skillnader mellan de angivna realismerna, som jag dock inte går närmare in på här. Mitt eget perspektiv är troligtvis mest besläktat med de kanadensiske filosofen Ian Hacking's »dynamiska nominalism», som namnet till trots är en form av realism, se t.ex. Hacking (1983). Den kritiska realismen, som i första hand förknippas med den engelske filosofen Roy Bhaskar, har i Sverige presenterats av t.ex. Jakobsen, L., Karlsson, J. (1993), Djurfeldt, G. (1996) och Danermark et.al. (1997).

Den kausala realismens postulat

Den filosofiska debatten mellan olika former av realism (eller materialism) och idealism är evig, och det tycks inte finnas någon filosofisk eller annan metod att en gång för alla avgöra den. Jag tänker inte ge mig in i detta ekorrhjul utan anger i stället den kausala realismens tre postulat eller axiom (obewisbara antaganden):

1. Det finns en av medvetandet oberoende verklighet (ontologiskt postulat)⁶
2. Det är möjligt att nå kunskap om denna (epistemologiskt postulat)
3. All kunskap är felbar (metodologiskt postulat)

Postulatens konsekvenser för sociologin kommer att beröras på olika sätt nedan. Inledningsvis kan det påpekas att postulat 1 sätter stopp för principiella diskussioner av frågor gällande om samhället egentligen existerar, om det existerar endast i människors huvuden, etc. Postulatet betyder dock inte att endast det materiella existerar. Det räcker med att påminna om Durkheims sociala fakta. Den sociala verkligheten är av mental och materiell natur.⁷ Postulat 2 sät-

---

⁶ Postulatet kan möjligen preciseras enligt följande:

- 1a. Det finns en av alla medvetanden oberoende verklighet (ontologiskt postulat för naturvetare)
- 1b. Det finns en av samhällsvetares medvetande oberoende social verklighet (ontologiskt postulat för samhällsvetare)

⁷ Detta påstående kräver kanske en kommentar. Enligt Durkheim är sociologin studiet av sociala fakta som befinner sig utanför individen. Sociala fakta är att betrakta som fysiska föremål, som ting. Dessa sociala ting är sådant som institutioner, normer, värden, lagar, allehanda kollektiva föreställningar, samt organisationer, materialiserade idéer som fysiska byggnader, och så vidare. Varje individ och varje ny generation möter en redan given uppsättning sociala fakta – socialiserande instanser som familj och skola, t.ex. – som har karaktären av fysiska ting i det att de utövar ett tvång eller tryck (*contraindre*) på individen, vilket jag översätter som att de orsakar vissa typer av beteende, d.v.s. de styr och möjliggör samtidigt vissa typer av handlingar. I denna mening finns det en autonom social nivå. För att undvika missförstånd bör det väl framhållas att det samtidigt är så att samhällen inte existerar utan tänkande och handlande varelser, alltså människor.

ter stopp för frågor om sociologins principiella möjlighet, och bejaktar eller tar som självklart att teoretiker som Marx, Weber, Durkheim och så vidare upp till våra dagar verkligen säger något om sina forskningsobjekt: genuin sociologisk kunskap finns. Postulat 3 syftar till att ta på allvar de landvinningar som gjorts inom de senaste decenniernas vetenskapsteori. Teorier är underbestämda av fakta, data är teoriberoende, det finns inga absoluta kriterier på sanning, paradigmer förekommer, det finns inte en enda vetenskaplig metod eller metodologi utan metoder är mer eller mindre lämpliga, beroende på forskningens syfte och objekt. Postulat 3 innebär också att vetenskapliga begrepp kan vara konstruerade i betydelsen av att inte ha någon egentlig referens. Frågan om referens är dock inte ett principiellt eller filosofiskt problem, som många förespråkare för den sociala konstruktivismen tycks tro. Tvärtom är den något som måste undersökas från fall till fall.

Kausalitet

Enklast uttryckt är svaret på frågan om vetenskapens yttersta målsättning att den strävar efter att ge *kausala förklaringar till effekter*. Effekterna kan vara i stort sett vad som helst och gälla fenomen som att solen går ner bortom horisonten, att stenar faller till marken, att sociala grupper samarbetar eller konkurrerar, att människor blir sjuka, är glada, eller dylikt. Förklaringarna kan också vara av en mängd olika slag, från komplicerade matematiska ekvationer till enkla konstateranden att en viss händelse föregått en viss effekt.

Ovanstående påstående kan tyckas självklart men är i själva verket högst kontroversiellt inom sociologin. Orsaken till detta härrör bland annat ur tidigare vetenskapsteorier. (En av de för vardagsförnuftet märkligaste uppfattningarna inom traditionell och modern vetenskapsteori måste vara positivismens och fenomenologins förnekande av det normala orsaksbegreppet.) Positivismens förståelse av orsaksbegreppet – regularitetsteorin – härrör från David Humes berömda definition, enligt vilken kausalitet är regelbundenheter mellan observerbara fenomen (Hume 1986:211). Ett fenomen A kallas orsak till ett fenomen B om och endast om A och B har kontakt i tid och rum, A föregår verkan, och det finns ett konstant

samband mellan orsak och verkan. För sociologins del har detta, speciellt under de stora statistikprogrammets tid, medfört att orsaksanalyser likställs med samvariation mellan kvantifierbara variabler, d.v.s. att fastställa i vilken utsträckning variation i A (C, D, E ... i) ger upphov till variation i B. Som Mats Ekström (1993) har visat i sin utmärkta artikel om variabelanalysens gränser är denna kausaluppfattning för det första dubiös av rent teoretiska skäl, för det andra låser den sociologin vid en mycket snäv kausaluppfattning, och för det tredje finns det fullkomligt plausibla alternativa kausaluppfattningar.

Att definiera kausalsamband som regelbundenheter mellan observerbara fenomen leder också till att den klassiska och en stor del av den moderna sociologin måste förkastas. Marx, Weber, Durkheim, Parsons etc arbetade alla med icke-observerbara storheter som genererar observerbara effekter. Marx begrepp om specifika produktionsförhållanden eller Freuds begrepp om det omedvetna avsåg att beteckna strukturer som innehåller kausala mekanismer. Min poäng är att antingen får vi förkasta största delen av den sociologiska kunskapen eller också får vi vidga kausalbegreppet. Det kan ju också inskjutas att en mycket stor del av naturvetenskapen måste förkastas, givet den positivistiska analysen av kausalbegreppet, såsom gravitationslagen och teorin om det naturliga urvalet. Båda dessa teorier refererar till icke-observerbara lagar som genererar observerbara effekter. Även de moderna sociologiska klassiker som normalt inte förknippas med kausalanalys arbetar enligt min mening implicit med kausala modeller. Exempelvis är Foucaults »genealogi», hans analyser av vansinnets, kunskapens, fängelsets eller sexualitetens historia, i grund och botten ingenting annat än originella försök att identifiera de serier av ofta mycket breda historiska strukturer som gav upphov till serier av specifika fenomen. Under Foucaults framställningsformer ligger kausala modeller som är möjliga att blottlägga.

Den alternativa kausaluppfattning jag förespråkar förstår därför kausalitet på ett mer tolerant sätt. Det skulle föra för långt att gå närmare in på en detaljerad diskussion av kausalitet här, men låt mig påpeka följande. För det första måste inte kausalitet definieras som universell regelbundenhet eller lagbundenhet mellan A och B.

Vi kan låta denna definition utgöra en pol på ett kontinuum där den andra polen består av något i stil med »under vissa betingelser är det troligt att B kommer att inträffa», d.v.s. en kausalrelation som gäller *ibland*. Den första formen av kausalitet förekommer nästan uteslutande inom fysiken, andra vetenskaper har få lagar av universellt giltig karaktär. För det andra uppträder kausalitet i praktiken som *tendenser*, bland annat därför att kausaliteter kan motverka varandra, vilket innebär att förväntade effekter inte manifesteras i empiriskt observerbara effekter eller ens uppstår. Exempelvis kan ett företag sträva efter rationaliseringar men motverkas av en stark fackförening. Tendenserna existerar även om effekterna upphävs. För det tredje bör vi, speciellt inom samhällsvetenskapen, tillåta begreppet »kausal kraft»⁸ som en beteckning för en förmåga eller disposition hos ett objekt eller en aktör. En bomb har dispositionen eller kraften att kunna explodera. En människa som arbetar utgör en kausal kraft. Om hon är arbetslös arbetar hon inte, vilket inte betyder att hon inte fortfarande har den kausala kraften, den latent förmågan, att arbeta.

Kausalitet är därför intimt förknippat med förståelse och förklaring. En konstaterad regelbundenhet, som t.ex. att ungdomar som härstammar ur lägre socialgrupper i mindre utsträckning går vidare till högre utbildning, eller att kvinnor får lägre lön än män för samma jobb, i båda fallen den formella jämlikheten till trots, är i sig ingen förklaring. För att förstå regelbundenheter av dessa och liknande slag är det nödvändigt att identifiera den eller de sociala mekanismer som vidmakthåller den reella ojämlikheten. Och detta innebär ofta att gå under regelbundenhetens yta och med andra metoder än de statistiska analysera de komponenter som kan förklara det fenomen vi är intresserade av. Som Nancy Cartwright (1983:10) konstaterar: »Om endast lagar som handlar om samband godkännes kan skuggans längd förklara flaggstångens höjd likaväl som tvärtom.»

För att sammanfatta: i stället för att utgå från en filosofi om kausalitet kan det vara lämpligare att utgå från postulat 2 ovan. Det

---

⁸ För en mycket bra genomgång av olika kausaluppfattningar, samt begreppet »naturlig, kausal kraft», se Harré, R, Madden, E (1975).

innebär att vi tillstår att sociologin faktiskt kan uttrycka kunskaper om den samhälleliga verkligheten och sedan frågar oss vilken sorts värld, vilken typ av kausalitet och vilka förklaringsinstrument som i så fall måste finnas. Vi utgår från sociologins egen kunskap och reflekterar filosofiskt över denna, vi utgår inte från på förhand givna filosofiska principer. Och detta innebär att sociologin inte bör frånhända sig kausalbegreppet på grund av den positivistiska definitionen; positivismen har inte monopol på detta begrepp. Tvärtom bör sociologin tillåta kausalrelationer som strukturell kausalitet, expressiv kausalitet, reciprok kausalitet, kausala feed-backöglor, intentionell kausalitet, och så vidare.

Ontologiskt sett innebär denna position att inte bara observation utan även kausal kapacitet är ett kriterium på existens, vilket för övrigt är ett huvudskäl till beteckningen kausal realism.

Den stratifierade verkligheten

För att citera Louis Althusser: för positivismen är verkligheten »platt och homogen», medan den egentligen är »djup och sammanfatt.» Positivismen uppfattar verkligheten som en yta vars fenomen kan blottläggas och observeras på ett systematiskt och relativt opöblematiskt sätt. Denna monistiska ontologi har ifrågasatts många gånger under filosofins historia, och inte minst vetenskapens utveckling har medfört att alternativa ontologier formulerats.

Även om sociologin på många punkter skiljer sig från naturvetenskapen så bör naturligtvis sociologin likafullt noga studera naturvetenskapens metoder och utveckling, för att hämta inspiration och modeller för sin egen verksamhet. I det följande skall jag använda en beskrivning av naturvetenskapernas historiska utveckling för att sedan genom ett analogiförfarande överföra tankegången till sociologin.

Naturvetarens objekt var under tidigare århundraden – Naturen. Han – det var en han – behärskade de flesta aspekter av naturens mysterier, från kemiska reaktioner och insekters liv till universums uppbyggnad. Denna encyklopediska kompetens ersattes långsamt av ämnesuppdelning och specialisering. Idag är naturen som bekant delad i en stor mängd ämnesområden som motsvaras av en

lika stor mängd akademiska specialiteter. Uppdelningen är inte godtycklig – den är inte enbart en effekt av akademisk konkurrens och politiska beslut – utan det tycks finnas en historisk och logisk, eller snarare ontologisk, grund för uppdelningen.

Ordningen kan beskrivas som att naturen är delad i *nivåer* som det fysiska, det kemiska, det biologiska, det sociala, det kulturella vilket motsvaras av kunskapsområden; först kommer fysiken, sedan kemin, biologin och sociologin.⁹ Dessa breda kategorier kan delas i underkategorier, varvid erhålles en slags evolutionistisk stratifiering av naturen i t.ex. en subatomär nivå, en atomär nivå, en molekylär nivå, en cellulär nivå, en organism-nivå och så vidare uppåt. Logiken är för det första att varje lägre nivå är en förutsättning för de högre nivåernas existens – inga blommor utan celler, inga celler utan molekyler och inga molekyler utan atomer. För det andra kan den lägre nivån ge en partiell förklaring till den högre. För det tredje äger den högre nivån en viss, relativ autonomi i förhållande till den lägre – lagar och empiriska fenomen på den högre nivån kan inte restlöst förklaras genom att reduceras till den lägre. Varje nivå har en existens *sui generis*.

Denna uppfattning om naturvetenskapens objekt kan med Ingvar Johansson (1989) och Mario Bunge (1973) kallas en nivåontologi, eller en irreduktiv ontologi. Den tar fasta på den moderna vetenskapens faktiska praxis, som är en extrem arbetsdelning på basis av olika typer av strukturer, kausala mekanismer och observationer. Den skiljer sig därmed drastiskt från de många försöken att reducera verkligheten till en ultimal nivå som kännetecknade det tidiga 1800-talets mekaniska reduktionister, och som återfinnes i den logiska positivismens föreställning om ett enhetligt vetenskapligt språk. Reduktionisterna strävade efter att finna den grundläggande formel, den lag med vars hjälp alla aspekter av verkligheten kunde förklaras.

Poängen med denna påminnelse är att jag vill påstå att den moderna sociologin befinner sig i en position som motsvarar långt ti-

---

⁹ Som bekant hade Auguste Comte en liknande uppfattning om vetenskapernas hierarki, i vilken sociologin – vetenskapernas drottning – är den sista och högsta vetenskapen.

digare faser inom naturvetenskaperna, d.v.s. i brytpunkten mellan encyklopedisk kunskap och reduktion. Inom de flesta samhällsvetenskaper råder idag uppfattningen att den samhälleliga verkligheten egentligen kan reduceras till en nivå, till en formel. Låt oss ta några exempel på detta. Karl Popper (1969:98) uttrycker sin version av den så kallade metodologiska individualismen på följande sätt:

Alla samhälleliga fenomen, och i synnerhet alla samhälleliga institutioners funktioner, bör alltid förstås som resultat av mänskliga individers beslut, handlingar, attityder etc ... Vi bör aldrig låta oss tillfredsställas av förklaringar i termer av så kallade kollektiv.

Allt samhälleligt skall förklaras på individnivå. Den motsatta positionen finner vi i t.ex. Michel Foucaults (1968:203) strukturalism:

Det är inte människan själv som tänker utan hon är tänkt av det tanke-system hon råkat fångas i, hon talar inte utan talas av det språk hon fötts i, hon handlar inte utan handlas av de sociala, ekonomiska, politiska system som hon tillhör. Dessa växlande strukturer uppträder som hennes herre och öde.

Den tidige Foucault sätter parentes kring det individuella subjektet, strukturen förklarar allt.

Dessa båda positioner kan uppfattas som extrempoler i ett kontinuum mellan mikro- och makrosociologi, och de är mycket vanliga än idag. Om de kollektivistiska och holistiska perspektiven dominerade under 70-talet, så har 80-talet fram till vår tid dominerats av metodologisk individualism. Det kanske bästa exemplet på den senare positionen är Gary Becker, James Coleman och teorin om rationella val. I Sverige är colemanianerna Peter Hedström och Richard Swedberg (1996) förespråkare för en metodologisk individualism, snarast en reduktion av sociologi till psykologi.¹⁰

En liknande frågeställning är den så kallade agent-strukturproblematiken. Till de mest kända lösningförsöken hör att finna en

¹⁰ Psykologismen kommer till uttryck i bland annat Hedströms och Swedbergs förslag vad gäller teoretiker för att förklara sociala fenomen: Leon Festinger och George Ainslie. För övrigt är det, i den vetenskapliga rationalitetens namn, märkligt att i synnerhet svenska sociologer kan förespråka en metodologisk individualism utan att först ange på vilka sätt Lars Udéhn (1987) har fel i sin avhandling, där han mycket övertygande blottlägger denna -isms brister.

mellanposition eller syntes, d.v.s. att överbrygga de båda nivåerna. Det kanske bästa exemplet är Anthony Giddens struktureringssteori, som i formeln: »Strukturer är både mediet för och resultatet av social handling» menar sig finna en balans mellan aktör och struktur genom att införliva båda sidorna av dikotomin. Som jag visat i ett tidigare arbete löser en sådan formel ingenting utan döljer snarare problemet genom att »etikettera» det, lägga en presenning över det. I stället för analys av ett komplicerat problem föreslås en ögonbindel (Brante 1989).

Kausal realism och sociologisk teori

Precis som 1800-talets reduktionister strävar således många av sociologins metateoretiker efter att finna den grundläggande och allomfattande formel utifrån vilken alla samhällsliga fenomen skall kunna förklaras. Dessa försök till reduktion eller syntes av *allt* är enligt min mening ofruktbara, förmodligen omöjliga. De låser också sociologen eftersom hon eller han blir till en jonglör med alltför många bollar i luften, alltför mycket som skall passas in i formeln eller nivån. Jag skulle vilja föreslå att vi, analogt med naturvetenskapen, provar att dela upp även sociologins kunskapsobjekt efter nivåer.

Den alternativa strategi jag föreslår är att med den kausala realismen som grund kombinera de ovan beskrivna begreppen kausalitet och nivå i syfte att formulera ett nytt perspektiv på sociologisk teori- och metodutveckling. Steg ett är att utgå från sociologers faktiska forskning och medelst en induktiv metod särskilja de nivåer som tycks förutsättas, d.v.s. att avstå från reduktions- och syntesförsök och i stället erkänna att sociologin faktiskt producerar kunskaper på flera olika nivåer. Frågan är då hur många nivåer som bör urskiljas. Det är möjligt att den framtida forskningen kommer att identifiera sju, fjorton eller varför inte trettiosex olika samhällsliga nivåer. Med iakttagande av Ockhams princip vill jag här endast illustrera tankegången genom att särskilja fem nivåer inom den moderna sociologin. Steg två är att ge en allmän bestämning av sociologins syfte, oavsett nivå. I enlighet med ovan är det yttersta syftet att *identifiera de sociala strukturer som innehåller kausala mekanismer som genere-*

*rar empiriskt observerbara effekter.*¹¹ Om vi nu kombinerar steg ett och två så innebär det att varje nivå nedan innehåller specifika, relativt autonoma strukturer, och den sociologiska teorins uppgift blir att kartlägga dessas respektive mekanismer för att därmed kunna förklara sociala fenomen.

Denna definition överensstämmer relativt väl med Roy Bhaskars definition av sociologins objekt och uppgift. Enligt Bhaskar (1989:71, 73) är sociologins objekt sociala *relationer*, och uppgiften är att förklara reproduktionen och transformeringen av sociala relationer. (Jag instämmer med Bhaskar med förbehållet att det är en alltför stor inskränkning att *endast* studera relationer mellan element. Elementens innehåll – de komponenter strukturen utgörs av – är av betydelse och bör införlivas i forskningsobjektet. I skissen nedan utgår jag från Bhaskars bestämning men menar att innehållet införlivas via den specifika nivån.) Varje nivå nedan består alltså av relationer mellan vissa typer av nivåspecifika komponenter.

Sociologin nivåuppdelad.

— *Internationell nivå.* Relationer mellan komponenter som nationer, multinationella företag och organisationer, ofta ur ett globalt perspektiv. Teorier på denna nivå har utvecklats inom freds- och konfliktforskning och inom »world systems analysis.» Centrum-periferiteorier, teorier om imperialismen och utvecklingsländerna hör också hit. Exempel på inflytelserika sociologer är Shmuel Eisenstadt, Immanuel Wallerstein och Charles Tilly.

— *Interinstitutionell nivå* (I praktiken oftast *nationell* nivå.) Behandlar relationer mellan institutioner och organisationer, ofta med hjälp av teorier om historisk och social utveckling i allmänhet. Det allmänna syftet är att beskriva och på ett allmänt plan särskilja institutionella ordningar utifrån ett samhälleligt helhetsperspektiv, t.ex. mellan ekonomiska, politiska och ideologiska strukturer som de analyseras genom begreppen produktionsätt och samhällsformation, eller mellan stat, marknad och civilt samhälle, eller genom institutioners funktioner, som i t.ex. Talcott Parsons AGIL-schema

---

¹¹ Naturligtvis genereras även icke-observerbara effekter, men förr eller senare i kausalkedjan förekommer observerbara manifestationer.

eller Mary Douglas grid-groupmodell av sambandet mellan institution och kosmologi. Exempel är de flesta klassikers arbeten samt t.ex. Jürgen Habermas, Niklas Luhmann och Pierre Bourdieu.

— *Institutionell nivå*. Relationer mellan formella och informella statuspositioner, sociala roller, positioner i nätverk, i allt från företag och offentliga hierarkier till t.ex. familjer. Webers byråkratiteori följdes av en forskningstradition som numera kallas organisations-sociologi, och som syftar till att förklara organisationers inre och yttre relationer och funktionssätt, som t.ex. »contingencyteorin», teknologiteorin, »soptunneteorin.» Neo-institutionalismen är ett annat exempel. Moderna förgrundsgestalter är Robert Merton, Joan Woodward, Charles Perrow, James March & Johan Olsen, Mark Granovetter.

— *Interindividuell nivå*. Relationer mellan individer i direkta samspel. Nivån har fr.a. diskuterats av symboliska interaktionister. Men den som i första hand har »upptäckt» denna nivå och formulerat teorier om dess mekanismer är Ervin Goffman. Interaktionsordningen ger enligt Goffman upphov till en ordning *sui generis*. Den följer sina egna lagar och strukturer. Interaktioner är ritualer som bildar något Goffman kallar *unio mystico*, de lever sina egna specifika liv. Denna tes har i olika skepnader utvecklats av bl.a. etnometodologin, vars forskningsobjekt är de betingelser och regler som ligger till grund för direkt mänskligt samspel. Sociologisk konversationsanalys är en annan efterföljare. Goffmans forskningsprogram har vidareutvecklats av t.ex. Randall Collins, Anne Rawls, Jonathan Turner, i Sverige Johan Asplund.

— *Individuell nivå*. Relationer mellan intraindividuell komponenter, och hur denna struktur lägger grunden för individuell autonomi och självskapande aktiviteter. Standardexemplet är teorier om det sociala jaget, t.ex. Meads teori om förhållandet mellan jaget, miget och den generaliserade andre. Hit bör också räknas postmodernismens teorier om identitetsformering, liksom den individuppfattning som ligger till grund för sociobiologin och för den rationella valteorin. Ett bra nutida exempel på denna ansats är Norbert Wileys *The Semiotic Self* (1994) som försöker formulera en teori om det sociala jaget genom att kombinera George Herbert Mead och Charles Sanders Peirce.

Uppdelningen kan naturligtvis utvidgas varvid vi kommer in på andra ämnen, uppåt mot antropologi, nedåt mot psykologi och biologi. Det bör också understrykas att nivåuppdelningen inte bara är induktiv utan även historiskt variabel, eftersom den är härledd med avseende på de områden kring vilka sociologiska forskare bildar kluster. Det är till exempel tänkbart att intresset för den nationella nivån kommer att minska till förmån för den globala, givet dagens utveckling mot internationella lagsystem som t.ex. EU.

Vidare är det möjligt att komplettera den vertikala axeln av nivåer med en horisontell axel med t.ex. begreppen struktur och kultur, eller struktur – diskurs – aktör, varvid vi får en 10- eller 15-fältstabell som anger att sociologin har en objektiv och en subjektiv sida, och även en handlande sida. Jag avstår dock från en sådan markering eftersom alltför stora fälttabeller lätt blir otympliga och svåröverskådliga.

Nivåernas autonomi

Den forskningshypotes som ligger till grund för uppdelningen är som sagt gissningen att varje nivå äger en existens *sui generis*. Det främsta stödet för hypotesen är att den moderna sociologin är fokuserad kring och koncentrerad på dem, vilket antyder att nivåerna betraktas eller behandlas som bestående av relativt autonoma, icke-reducerbara objekt. Om vi inte tror att tusentals sociologer är helt »av banan», som det heter i Skåne, så kan man förmoda att det finns ett visst fog för hypotesen.

Med en nivåuppdelning av detta eller liknande slag tillsammans med ett erkännande av att nivåerna innehåller specifika egenskaper skulle en stor del av dagens metateoretiska debatt om förhållandet mellan mikro- och makro, liksom diverse reduktionsförsök, kunna om inte lösas så upplösas, eller åtminstone uppskjutas. Om det är så som Jonathan Turner (1988) anser, nämligen att mikro-makroproblemet inte kan lösas helt enkelt därför att vi vet för litet om mikro och makro, så skulle en forskning inriktad på att blottlägga de kausala mekanismer som utmärker varje nivå föra oss närmare svaret på gåtan.

En nivåuppdelning möjliggör också systematiska jämförelser av förklaringspotentialen vad beträffar olika skolbildningar på respektive nivå, och det blir meningslöst att föra dispyter mellan sociologiska traditioner som behandlar skilda nivåer. Ur nivåuppdelningens perspektiv blir det meningslöst att diskutera om funktionalismen eller den symboliska interaktionismen är »det rätta» sociologiska perspektivet. De har helt enkelt sin styrka på olika nivåer. De nuvarande diskussionerna kring maktteorier, patriarkatteorier med mera skulle likaledes kunna hyfsas väsentligt om hänsyn togs till att makt¹² eller könsförtryck är fenomen som utspelas på såväl en global, nationell, institutionell, interpersonell som individuell nivå, och som därför är effekter av flera kausala krafter, de är kausalt överbestämda. Dispyter om huruvida makt skall definieras som t.ex. latent resurstillgångar eller som en individs förmåga att få en annan individ att agera mot sin vilja skulle också framstå som meningslösa, givet en vettig nivåuppdelning. Mer generellt är det så att de sociala fenomen sociologin studerar, t.ex. stratifiering, klass, diskurs, makt, könsrelationer, profession, välfärd, arbete o.s.v. är fenomen som utspelas och kan analyseras på samtliga nivåer, men oftast med olika begreppsliga och metodiska instrument.

Nivåernas relativitet

Sociologins äldre och modernare klassiker har oftast tolkats som att de försökt anlägga ett konsistent helhetsperspektiv, omfattande både mikro- och makro. Därför har Marx kritiserats för att inte ha utvecklat en socialpsykologi och Mead för att inte bry sig om den kontext inom vilken interaktioner utspelas, och därför har artiklar som George Homans berömda »Bringing Men Back In» kunnat skrivas och läsas som en kritik av parsonianismen; Parsons anklagas för att inte förstå att hans aktörer är »individer av kött och blod.» Förmodligen förstod Parsons det, men hans forskningsobjekt låg inte på den nivån utan på rollteorins nivå, d.v.s. den institutionella nivån enligt ovan. Ur den kausala realismens perspektiv bör Homans artikel inte uppfattas som en kritik av Parsons utan snarare

---

¹² Maktbegreppet analyseras för närvarande utifrån ungefärligen denna nivåuppdelning av Björn Johansson, doktorand i sociologi vid Högskolan i Örebro.

som ett påpekande att andra nivåer vid den tiden var sociologiskt underutvecklade eller obearbetade. För att uttrycka det mer drastiskt; i den institutionella nivåns kunskapsobjekt förekommer inte individer som enskilda personligheter utan som bärare av positioner eller uppfyllare av roller.

Men naturligtvis är nivåerna relaterade till varandra, och frågan om hur de kan förbindas är central. Som vi vet av tidigare forskning förekommer inom sociologin skolor som i vissa avseenden är inkommensurabla, vilket kan resa problem vad gäller konsistensen mellan nivåerna. Sociologin av idag är dock sådan att det nu kan vara mer fruktbart att fokusera nivåernas specifika mekanismer. Hur kan då detta göras? Det skulle föra för långt att gå närmare in på metodologiska frågor här, men låt mig ta upp ett förslag.

Vi kallar den nivå vi är intresserade av (I), underliggande nivåer (U) och ovanliggande (O). Arthur Stinchcombe menar med hänvisning till naturvetenskapen att de kausala mekanismerna på nivå (I) identifieras genom analys av nivåns komponenter, vilka befinner sig på nivå (U). Vissa former av marknadsinteraktion, kanske fr.a. beteendet på aktiemarknaden och börsen (eftersom de är närmast »den ideala marknaden») kan förklaras genom att utgå från teorin om den rationellt väljande individen. Andra samspel, t.ex. beteendet på äktenskapsmarknaden, kan behöva andra antaganden om vilka mekanismer som styr strukturens komponenter. En intressant poäng hos Stinchcombe är att de antaganden som görs om komponenterna på nivå (U), d.v.s. komponenterna för den struktur man vill förklara, inte behöver till fullo överensstämma med den specialiserade forskningen på denna nivå. Han drar en analogi med naturvetenskapen. Etablerade teorier som Boyles lag stämmer inte överens med moderna teorier om molekylära rörelser, likafullt används lagen eftersom avvikelserna på den lägre nivån (U) är för små för att ha någon betydelse på nivå (I). På liknande sätt, menar Stinchcombe, kan varje doktorand i psykologi enkelt visa att ekonomers och sociologers antagande om individuell rationalitet är felaktigt, men samtidigt gäller att »rationalitetsantagandet gör det möjligt för ekonomen att 'förklara' vissa egenskaper i marknadsbeteende» (Stinchcombe 1991:368). Överförenklade mekanismer som hämtas från den lägre nivån kan, inom rimliga gränser, vara an-

vändbara för att förklara processer på den nivå man egentligen studerar.

Jag skulle vilja komplettera Stinchcombe med att hävda att nivå (O), som alltså befinner sig ovanför nivå (I), också är av stor kausal betydelse eftersom den sätter kontexten till de fenomen man vill förklara. Från nivå (O) kan man, via en sociologisk teori, hämta de dimensioner som bildar ramar för skeenden på nivå (I), och från nivå (U) hämtas processens dynamik (Brante 1994).

Relationen mellan nivåer kan således sammanfattas genom tre centrala begrepp för respektive nivå: komponent (U), struktur (I) och kontext (O). Den metodologiska individualismens misstag är att reducera nivå (I) och (O) till nivå (U), holismens misstag att reducera (I) och (U) till (O).

Exempel från den interpersonella nivån

Låt mig avsluta med att ge ett exempel. Som påpekades ovan kan de flesta sociala fenomen analyseras på varje nivå. Företeelser som makt, stratifiering, patriarkat, arbete, marknad o.s.v. manifesteras på alla nivåer men tar sig skilda uttryck på varje nivå på grund av att de är strukturerade på olika sätt, och måste därför analyseras med olika metoder. Ett exempel är institutionen »familj.» Familjen är ett globalt fenomen med en flera tusen år lång, växlande historia; den har varit och är den centrala institutionen för primär socialisering; den är omgärdad och reglerad av lagar och informella regler; den består av en uppsättning förhållandevis tydligt definierade roller och statuspositioner; den är central vad gäller interpersonellt samspel, smågruppsinteraktion; och den är en betydande kausal kraft för den individuella personlighetsutvecklingen.

Den nivå som förmodligen är minst utredd och förstådd som autonom inom svensk sociologi är den interpersonella, låt oss därför ta den som exempel. Familjen som interaktionssystem har analyserats av sociologin med begrepp som rollpar, rolltriader, komplementaritet, alternativt som en förtryckarinstitution, och så vidare. Den interpersonella nivån vad gäller familjen är dock numera i första hand analyserad av psykologi och familjeterapi, både som

teoretiskt och kliniskt fenomen. En enkel illustration av ett typiskt förlopp är detta:

Mannen, som önskar mindre närhet, drar sig undan. Kvinnan, som önskar större närhet, tjarar och kritiserar. Ju mer hon tjarar desto mer drar han sig undan. Ju mer han drar sig undan desto mer tjarar hon... Utifrån ser man ett ständigt pågående cirkulärt samspel, där bådas lösningsförsök leder till att problemet förstärks (Helgesson 1996:75).

Exempel av dessa slag kan analyseras som feed-backprocesser, reciprok kausalitet eller dylikt. Poängen för vår del är att det finns en institutionaliserad kontext, (O), som vi kan kalla giftermål eller institutionaliserat parförhållande och som möjliggör processen, de är makrobingelser för att den över huvud taget skall förekomma. Vidare finns det två komponenter (U), d.v.s. genus-socialiserade individer som ger energin eller dynamiken i processen. *Men själva processen* förstås på sin egen nivå (I), d.v.s. det är själva interaktionen, reaktionerna på den andres agerande, som bildar den struktur som leder paret in i en ond cirkel, ett självgående system. Och detta är vad Goffman menar när han hävdar att den interpersonella nivån innehåller sina egna lagar. En konversation kan utgöra just en »*unio mystico*» som fångar deltagarna i ett ritualiserat spel. Kriteriet på autonomi kan i detta fall vara att varje deltagare betar sig på speciella sätt som han/hon inte skulle göra i ett annat sammanhang eller ensam. Själva interaktionen och den gemensamma tillgången till »situationens fakta» (inklusive känslöstämningar, normer, regler och så vidare) har sina egna egenskaper som tillförs eller fångar deltagarna. Strukturen kan med andra ord inte restlöst förstås genom att reduceras till vare sig institutionen parförhållande eller till individuella egenskaper eftersom det är själva samspelet som genererar effekten.

Genom den kausala realismens ansats – analyser av kausala mekanismer på olika nivåer – kan också grunden till en strategisk sociologisk vetenskap läggas, d.v.s. en vetenskap som möjliggör intervention på basis av kunskaper om kausala mekanismer. Sociologin skulle därmed kunna bidra till den moderna forskningen om olika typer av samhällsproblem på ett mer pragmatiskt, problemlös-

ningsorienterat, offensivt sätt. Ett exempel finner vi i det moderna sjukdomspanoramats, som innehåller ett flertal svårbegripliga »nya» sjukdomar som t.ex. kronisk trötthet, fibromyalgi, elöverkänslighet, olika allergier, anorexi, kemisk överkänslighet, vissa typer av exogen depression. Det är mycket svårt för den traditionella biomedicinen att finna somatiska orsaker till de symtom dessa besvär ger upphov till, varför de ofta sammanfattas som varande av »biopsykosocial genes» (vilket är ytterligare ett presenning-begrepp). Man är kort sagt inte säker på om de är av somatisk, psykisk eller social natur, eller om de är »multifaktoriella», uppkomna ur ett samspel av faktorer av olika slag.

Inom ett område som detta borde sociologin kunna göra vettiga insatser just genom att undersöka om sociala orsaker kan förklara eller bidra till att förklara besvärens sociala grunder. Tyvärr har den medicinska sociologin med några undantag inskränkt sig till att utföra socialepidemiologiska kartläggningar i syfte att finna samband mellan besvär och en mängd variabler som familjeförhållanden, boendeförhållanden, arbetsplatsförhållanden, samt beteenden som kostvanor, rökning, alkoholkonsumtion, och så vidare. De flesta studier av dessa slag har givit magra resultat. Orsaken är troligtvis att sociologin alltför lätt inskränker sig till identifieringar av samband och inte koncentrerar sig på att identifiera de underliggande sociala mekanismer som skulle kunna förklara »sociosomatiska» fenomen – till det hade andra metoder än de epidemiologiska varit nödvändiga komplement.

Exempelvis bör elöverkänslighet, som fortfarande är en gåta inom forskningen, kunna analyseras på såväl makro- som mikronivå av sociologer. Det har hävdats – av icke-sociologer – att besväret är ett massmedialt fenomen, d.v.s. en effekt av skrämselfpropaganda. Kan det vara så att en samhällelig diskurs kan leda till somatisering? Kan det vara ett institutionellt fenomen, t.ex. att underordning på arbetsplatsen och i hemmet kan generera besvären? Eller är det ett interaktivt fenomen, d.v.s. en effekt av en serie »negativa rituella interaktionskedjor», för att tala med Randall Collins? I så fall, vilka mekanismer är det fråga om?

Genom att tillämpa och vidareutveckla sociologisk teori från respektive nivå för att identifiera strukturer som genererar negativa

effekter borde sociologer kunna bidra till exempelvis denna typ av multidisciplinär forskning. (Ytterligare en orsak till att så inte har skett är förmodligen att sociologin förstått människan som en kognitiv varelse, ett antagande som numera börjat balanseras av ämnen som »sociology of emotions», se t.ex. Thomas Scheffs och Theodore Kempers pionjärarbeten.)

Sammanfattning och slutsatser

Grovt sett domineras den moderna sociologiska verksamheten av två huvudinriktningar: å ena sidan empirisk variabelanalys, å den andra teoretisk diskursanalys. De motsvaras av två metodpreferenser, kvantitativ respektive kvalitativ metod, samt av två metateorier, som kan sammanfattas som positivism respektive ultrarelativism, även kallad postmodernism. Båda dessa verksamheter är naturligtvis värdefulla, men min tes ovan har varit att de tenderar att skymma sociologins väsentligaste målsättning, som är att ge kausala förklaringar av sociala fenomen. Därför bör de ses som hjälpverksamheter åt den kausalt inriktade sociologin, inte som slutmål i sig. Exempelvis är socialepidemiologi å ena sidan och diskursiv analys i form av kritiska undersökningar av begrepp, utveckling av typologier och nya kategorischema å den andra viktiga test- och kontrollverktyg, och kritiska instrument, för hypoteser om kausalitet. De kan också bidra med att förmedla nya perspektiv på samhälls fenomen, vilket också bör ses som förberedelser till upptäckter av tidigare dolda orsaksrelationer.

Den alternativa teoretiska överbyggnad för sociologin som skisserats ovan kallar jag kausal realism. Begreppet realism användes för att markera vissa postulat, såsom att sociologin har ett utanför själva den sociologiska diskursen existerande objekt. Epistemologiskt innebär positionen därför en realism med avseende på sociala entiteter men inte med avseende på sociologiska teorier och modeller. Det vill säga: »sociala fakta» som organisationer, familjer, interaktioner, individer och så vidare existerar, de är verkliga, de påverkar mänskligt beteende. Vilken teori eller modell av verkligheten som är den sannaste eller som ger den bästa förklaringen är däremot en annan sak. Eftersom det inte finns något absolut sannings-

begrepp men däremot paradigm, teoriberoende fakta och så vidare så måste en metateori förhålla sig agnostisk till frågor om teorival, d.v.s. en teoretisk pluralism inom ovan angivna gränser anbefalles.

Begreppet »kausalt» i kausal realism användes för att föreslå en allmän inriktning i sociologisk forskning, nämligen att identifiera generativa mekanismer. Här bör det observeras att förslaget innebär att kausalbegreppet måste återerövas från den positivistiska traditionen. Det föreslagna kausalbegreppet skiljer sig också drastiskt från positivismens dito eftersom det är betydligt mer öppet och tillåter icke-observerbara orsaker, strukturella orsaker, orsaker som inte direkt manifesteras i observerbara effekter, orsaker som uppträder endast en gång, o.s.v. Sociologin liksom all vetenskap syftar primärt till att blottlägga de någorlunda varaktiga strukturer och kausala mekanismer som ligger till grund för empiriska effekter, t.ex. i form av observerbara regelbundenheter.

Med det här föreslagna kausalbegreppet kan också en väl känd skillnad mellan natur- och samhällsvetenskap formuleras på ett nytt sätt. Naturvetenskapen förklarar materiella strukturer och förlopp med hjälp av ämnesspecifika begreppsapparater. Under historiens gång uppstår nya begrepp medan andra utmönstras. Ett huvudskäl till att vissa begrepp förkastas är att de visar sig inte beteckna reella kausalförlopp. Exempelvis avfärdades begreppet flogiston från kemin under slutet av 1700-talet. Det förklarade ingenting eftersom det inte betecknade ett materiellt fenomen. Inom samhällsvetenskapen kan å andra sidan begrepp utan materiell referens ha en mycket stor förklaringsförmåga eftersom föreställningar och upplevelser kan vara starka kausala krafter. Exempelvis betecknar ett begrepp som »Gud» en föreställning om något som inte existerar samtidigt som föreställningen i sig är ett socialt faktum som genererat oerhörda historiska och sociala konsekvenser. Till samhällsvetenskapens objekt hör med andra ord både materiella och mentala kausala mekanismer.¹³

---

¹³ Det är i detta ljus vi bör förstå sociologiska trender som t.ex. den sociala konstruktivismen. Den fokuserar just dialektiken mellan materiell verklighet och mentala eller begreppsliga föreställningar, hur dessa påverkar och »konstruerar» varandra ömsesidigt. Den gemensamma nämnaren i båda rörelserna är just – kausalitet, d.v.s. hur verkligheten formas av våra tankar om den och vice

Jag menar alltså att nästa århundrades sociologi skulle vinna på att använda en nivåontologi samt att precisera specifika kunskapsobjekt för respektive nivå, analogt med naturvetenskapen. Det skulle innebära att nya och mer konkreta forskningsuppgifter utvecklas för sociologisk teori på varje nivå, och konkurrerande teorier kan jämföras systematiskt med avseende på förklarande förmåga, vilket i sin tur befrämjar en kumulativ tillväxt av vetenskapen sociologi; ämnets *disciplinrelevans* ökar.

Sociologisk teori behöver utvecklas, men sociologin bör också i betydligt större utsträckning än vad tidigare varit fallet tillämpa redan etablerad teori för att bidra med förklaringar av olika förhållanden i det nutida samhället, varvid ämnets *samhällsrelevans* skulle öka. Båda typerna av »relevans» förstärks med en fokusering på kausala mekanismer. Det är möjligtvis på detta sätt, d.v.s. med plattform i en metateori som är anpassad till ämnets behov och ger utövarna en någorlunda gemensam riktning och målsättning, som sociologin skulle kunna övergå från sin nuvarande defensiva hållning till en mer offensiv samhällelig och vetenskaplig roll.

Referenser

- Bhaskar, R. (1989) *Reclaiming Reality*. London: Verso.
- Brante, T. (1989) *Anthony Giddens och samhällsvetenskapen*. Stehag: Symposion bokförlag.
- (1994) »Teori och typologi». *Sociologisk forskning*, nr 2.
- Bunge, M. (1973) *Method, Model and Matter*. Dordrecht: Reidel.
- Cartwright, N. (1983) *How the Laws of Physics Lie*. Oxford: Clarendon Press.
- Danermark, B., Ekström, M., Jacobsen, L., Karlsson, J. (1997) *Metodologi för samhällsvetenskaperna på den kritiska realismens grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Djurfeldt, G. (1996) *Boström och kaminen*. Lund: Arkiv förlag.
- Ekström, M. (1993) »Sociologiska förklaringar och variabelanalysens gränser.» *Sociologisk forskning*, nr 2.
- Foucault, M. (1968) »Intervju med Foucault», av Yngve Lindung. *BLM*.

---

versa. Problemet med vissa moderna former av konstruktivismen är att de alltför ensidigt betonar mentala konstruktioner, vilket gör att de förfaller till idealism

- Hacking, I. (1983) *Representing and Intervening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harré, R., Madden, E. (1975) *Causal Powers*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hedström, P., Swedberg, R. (1996) »Social Mechanisms». *Acta Sociologica*, No 3.
- Helgesson, M. (1996) »Systemteoretiska modeller». *Kropp och själ. Psykosomatik i praktisk sjukvård*. Stockholm: Svenska Läkaresällskapet och Spri.
- Homans, G. (1964) »Bringing Men Back In.» *American Sociological Review*, 29.
- Hume, D. (1738/1986) *Om det mänskliga förståndet*. Göteborg: Daidalos.
- Jakobsen, L., Karlsson, J. C. (1993) *Arbete och kärlek*. Lund: Arkiv förlag.
- Johansson, I. (1989) *Ontological Investigations*. London: Routledge.
- Lakatos, I. (1970) »Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes». I Lakatos, I, Musgrave, A. (eds) *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Popper, K. (1969) *The Open Society and Its Enemies, Vol II*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Stinchcombe, A. (1991) »The Conditions of Fruitfulness of Theorizing About Mechanisms in Social Science.» *Philosophy of the Social Sciences*, Vol 21, No. 3.
- Turner, J. (1988) *A Theory of Social Interaction*. Cambridge: Polity Press.
- Udén, L. (1987) *Methodological Individualism – A Critical Appraisal*. Uppsala: University of Uppsala Dissertations.
- Wiley, N. (1994) *The Semiotic Self*. Oxford: Polity Press.